

İBN HİBBÂN

(ابن حبان)

Ebû Hâtim Muhammed
b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî
(ö. 354/965)

Hadis ve fıkıh âlimi.

277'de (890) bugünkü Afganistan'ın Sicistan bölgesinde harabeleri bulunan Büst'te doğdu. Arap kabilelerinden Temîm'e mensup olduğu için Temîmî nisbesiyle de anılır. İlk öğrenimini Büst ve çevresinde yaptı. Yirmi üç yaşlarında iken tahsil maksadıyla Taşkent'teki İsbicâb'dan başlayarak Horasan, Mâverâünnehir, Irak, Hicaz, Şam, Mısır ve İskenderiye'ye kadar uzanan bir seyahat gerçekleştirdi; başta hadis olmak üzere fıkıh, Arap dili, kelâm, felsefe, tıp ve ilm-i nücûm alanlarında birçok hocadan faydalandı ve âlî isnadla rivayet imkânı buldu. Basra'da en yaşlı hocası muhaddis, edip ve tarihçi Ebû Halîfe Fazl b. Hubâb el-Cumahî ile Zeke-riyyâ es-Sâcî, Mısır'da Nesâî, Musul'da Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Nesâ'da Hasan b. Süfyân, Harran'da Ebû Arûbe, Buhara'da Büceyrî, Nişâbur'da Muhammed b. İshak es-Serrâc gibi âlimlerden hadis rivayet etti. Nişâbur'da kendisinden hadis ve fıkıh dersleri aldığı İbn Huzeyme'nin metodunu benimsedi. Ayrıca Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî, Ebû'l-Abbâs ed-Degûlî, İbn Ebû Dâvûd, İbn Cevsâ ve İbn Ebû Hâtim'den faydalandı. Dârekutnî, Ebû Abdullah İbn Mende, Hâkim en-Nisâbü'rî, İbn Habîb en-Nisâbü'rî, Muhammed b. Ahmed en-Nûkâtî, Abdurrahman b. Muhammed el-İdrîsî, *Târîhu Buḥârâ* müellifi olup Guncâr diye anılan Muhammed b. Ahmed el-Buhârî gibi âlimler onun talebeleri arasında yer aldı.

Eserleriyle olduğu kadar takvâsıyla da tanınan İbn Hibbân'ı Sâmanoğulları emirleri Semerkant, Nesâ ve daha başka yerlere kadı tayin etmişlerdir. Sâmânî Emîri Ebû'l-Muzaffer, Semerkant'ta hadis talebeleri için İbn Hibbân'ın adına bir suffe yaptırmış, İbn Hibbân da burada 330 (941-42) yılına kadar hadis ve fıkıh okutmuştur. 334 (945-46) ve 337'de (948-49) Nişâbur'da imlâ meclisleri kurarak hadis dersleri vermiş, kendi adına yaptırılan hankahta bazı eserlerini yazdırmıştır. Nişâbur'daki ilk imlâ meclisinde henüz on üç yaşındaki Hâkim en-Nisâbü'rî'yi müstemlî olarak çalıştırdığı bilinmektedir.

İbn Hibbân'ı kıskanan bazı kimseler onun nübüvveti ilim ve amelden ibaret saydığını ileri sürmüşlerse de Zehebî, büyük bir imam kabul ettiği İbn Hibbân'ın peygamberlikle ilgili görüşünün yanlış anlaşıldığını belirtmiştir. Ona göre İbn Hibbân ilim ve amel sahibi olmayan kimsenin peygamber olamayacağını söylemiş, bu iki özelliğin peygamberde en mükemmel şekilde bulunduğunu ifade etmiştir (*Mizânü'l-İtidâl*, III, 507-508). İbn Hacer de bu konuda İbn Hibbân'ı savunmuş, onun gibi sağlam inançlı bir âlimin nübüvvetin müktesep olduğu yönündeki felsefî mânayı kastetmediğini belirtmiştir (*Lisânü'l-Mizân*, V, 114). İbn Hibbân, Sistan'da bulunduğu sırada Müşebbihe taraftarlarınca da kelâm ve felsefeyle meşgul olduğu ileri sürülerek zındıklıkla itham edilmiş, katli için halifeden emir istendiği söylenmiştir. Bunun üzerine Sistan'ı terkeden İbn Hibbân Semerkant'a sığınmış, aynı çevreler tarafından orada da rahatsız edilince Semerkant'tan ayrılmak zorunda kalmıştır. Sübkî'ye göre ise Sistan'dan sürüldüğü belirtilen İbn Hibbân değil Mücessime'den olduğu söylenen Hâce Abdullah-ı Herevî'dir. İbn Hibbân 21 Şevval 354'te (20 Ekim 965) Büst'te vefat etti ve evinin yakınındaki hadis medresesinde defnedildi.

Kaynaklarda "hadis hâfızı, Horasan'ın hadis şeyhi" gibi ifadelerle anılan ve hadislerin sıhhatini belirleme, hadis râvilerini cerh ve ta'dîl etme konularındaki çalışmalarıyla tanınan İbn Hibbân, râvilerin sıdk ve adaletinin tamamlanmasında onların ilim sahibi olmalarını şart koşmuş, fakih olmayan sika râvinin ezberinden rivayet ettiği hadisleri hadisin metninde hata yapabileceği için, sika bir fakihin ezberinden yaptığı rivayetleri de senedde yanılabilirliği ihtimaliyle sakıncalı görmüş, cerhedildiği bilinmeyen her şahsı, râvisi âdil olmak şartıyla âdil sayıp rivayetlerini *el-Müsnedü's-şâhih*'ine almış, mezhebinin propagandasını yapan bid'atçıların rivayetleriyle ihticâc edilemeyeceğini ileri sürmüştür. İbn Hibbân'ın râvilerin ta'dîlinde müsamahakâr olduğu, cerhe yönelik tenkitlerde ise sert davrandığı belirtilmektedir. Kendisi râvileri cerhederken çok ihtiyatlı davrandığını, bir kimseyi sika veya zayıf olarak nitelendiği takdirde onun böyle olduğuna dair elinde sağlam deliller bulunduğunu söylese de İbn Hibbân'ın bu nitelendirmeleri bazı hadis imamlarınca dikkate alınma-

mıştır. Zehebî, İbn Hibbân'ı cerh konusunda aşırı davrandığı ve âni karar verdiği için eleştirmiş, İbn Hacer de kendisine bazı râvilerin cerhi hususunda benzer tenkitler yöneltmiştir. Talebesi Hâkim en-Nisâbü'rî hocasının hadis, fıkıh, lugat ve vaaz alanlarındaki üstün bilgisine işaret etmiş, Hatîb el-Bağdâdî onun hâfız, sika ve derin anlayış sahibi olduğunu belirtmiş, Yâkût ise kendisini asrın imamı ve allâme diye övmüştür.

Eserleri. 1. *el-Müsnedü's-şâhih** '*ale't-tekâsîm ve'l-envâ'* (*Şâhihu İbn Hibbân, es-Sünen, et-Tekâsîm ve'l-envâ'*). Klasik tasnif metotlarından farklı olarak emirler, nehiyeler, haberler, mubahlar ve Peygamber'in fiilleri şeklinde beş bölüm halinde düzenlenen ve sahih hadisler yanında hasen hadisleri de ihtiva eden eserin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Abdülmuhsin el-Yemânî tarafından yayımlanan eseri (I-III, Medine, ts.), İbn Balabân (ö. 739/1339) *el-İhsân fi takrîbi Şâhihi İbn Hibbân* adıyla bablara göre yeniden düzenlemiştir (I-IX, Beyrut 1407/1987). **2. *es-Şikât**** (*Târîhu's-sikât, es-Şikât mine's-şahâbe ve't-tâbi'in ve et-bâ'i't-tâbi'in*). Râvileri tanıtan alfabetik bir eserdir. Giriş bölümünde Hz. Peygamber'in hayatı ve gazveleri kısaca anlatılmış, 335 (946-47) yılına kadar gelen halife ve meliklerin iktidar dönemlerinin özet halinde tarihçesi verilmiştir. Eser Muhammed Abdülmuîd Han'ın yönetiminde Muhammed Abdürreşîd tarafından yayımlanmıştır (I-IX, Haydarâbâd 1393-1403/1973-1983). **3. *Târîhu's-şahâbe ellezî-ne ruviye 'anhüm el-aḥbâr* (*Esâmî aş-hâbi'l-kirâm, Esmâ'ü's-şahâbe, Ma'rife-tü's-şahâbe*). *es-Şikât*'ın şahâbe tabakası bölümünden ibaret olan ve 1608 şahâbînin biyografisini ihtiva eden eseri Bûrân ed-Dannâvî neşretmiştir (Beyrut 1408/1988). **4. *Kitâbü* (*Ma'rifeti*)'l-mecrûḥîn mine'l-muhaddişîn ve'd-ḡu'afâ' ve'l-metrûkîn (*Kitâbü'l-Mecrûḥîn, Kitâbü'd-ḡu'afâ'*, *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*). Rivayetleri tenkit edilen râvilerle dair alfabetik bir eser olup giriş bölümünde cerh ve ta'dîl faaliyetlerinin tarihçesi özetlenmiş, yirmi çeşit cerh sebebi hakkında geniş bilgi verilmiştir. Râvilerin hangi sebeplerle cerhedildiğini belirten eser zayıf ve mevzû hadisleri tanımadaki önemli bir kaynaktır. İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ında geniş ölçüde faydalandığı eseri Hâfız Azîz Bey el-Kâdirî en-Nak-****

şibendî (I-II, Haydarâbâd - Dekken 1390/1970) ve Mahmûd İbrâhîm Zâyed (I-III, Halep 1395-1396/1975-1976) yayımlamış, Rebî' Ebû Bekir Abdûlbâkî eser için *Fih-risü Kitâbi'l-Mecrûhîn ve 'd-qu'afâ'* adıyla bir fihrist hazırlamıştır (Beyrut 1992). İbn Hibbân'ın kitaptaki 423 râviyle ilgili bazı görüşlerini tenkit ve tashih eden Dârekutnî'nin çalışmasını da Halîl b. Muhammed el-Arabî *Ta'likâtü'd-Dâ-rekutnî* adıyla neşretmiştir (Kahire 1414/1994). İbnü'l-Kayserânî, *Kitâbü'l-Mec-rûhîn*'deki 1139 hadisi başlangıçlarına göre alfabetik olarak sıralamış, eseri İmâ-düddin Ahmed Haydar *Kitâbü Ma'rife-ti't-tezkire fi'l-e'hâdisi'l-mevzû'a* (Beyrut 1406/1985) ve Hamdî b. Abdülmecîd b. İsmâil es-Selefi daha güzel bir tahkikle *Tezkiretül'l-huffâz etrâfû e'hâdisi Ki-tâbi'l-Mecrûhîn li'bn Hibbân* (Riyad 1415/1994) adıyla yayımlamıştır. 5. *Rav-zatü'l-ûkalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ'*. Ah-lâkî ve edebî konuların âyet, hadis, şiir, hikmetli sözler ve hikâyelerle edebî bir üslûpta işlendiği bir çeşit vaaz ve nasi-hat kitabıdır. Eser Mustafa es-Sekkâ'nın tashih ve notlarıyla Kahire'de (1328/1911, 1347/1928, 1374/1955), ayrıca Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Muhammed Abdürrezzâk Hamza ve Muhammed Hâmid el-Fikî'nin tahkikiyle Beyrut'ta (1395/1975, 1397/1977) neşredilmiştir. 6. *Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emşâr (ve a'lâmü 'ulemâ'i'l-akhtar)*. *es-Şikâ't*'taki sahâbe, tâbiîn, te-beu't-tâbiînden daha çok fıkıh, tefsir, hadis ve kıraat ilimlerinde meşhur olan, ibadet ve zühd yönüyle de ün kazanan 1602 şahıs yaşadıkları şehir ve bölgelere göre kısa biyografileriyle, yer yer rivayet ehliyetlerine de işaret edilerek tanıtılmış-tır. Eser Manfred Fleischhammer'in tas-hihleriyle basılmış (Wiesbaden 1379/1959), ayrıca Merzûk Ali İbrâhîm tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1987; Mansûre 1411/1991). 7. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ah-bârü'l-hulefâ'*. İbn Hibbân'ın *es-Şikâ't*'in-dan derlenerek meydana getirilen eseri Hâfız Azîz Bey el-Kâdirî en-Nakşibendî ile diğer bazı âlimler yayımlamışlardır (Beyrut 1407/1987). Hâlid Abdurrahman el-Akk'in *Kışsatü's-sireti'n-nebeviyye* adıyla neşrettiği eser de (Dimaşk 1990) bu kitap olmalıdır. 8. *Muhtaşar fi'l-hu-dûd* (Sezgin, I, 191). 9. *Hadîşü'l-akrân* (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 53/1).

İbn Hibbân'ın kendi kitaplarında ve çeşitli kaynaklarda adı geçen diğer bazı eserleri de şunlardır: *Vaşı'l-îmân ve şu'abihî* (İman ve imanın kısımları konu-

sunda kaleme alınmış ilk eser olmalıdır), *Delâ'ilü'n-nübüvve, el-Faşl beyne'n-na-kale, 'İlelül'l-ahbâr, 'İlelül hadîşi'z-Zühri* (yirmi cüz), *'İlelül hadîşi Mâlik b. Enes* (on cüz), *'İlelül Menâkıbi Ebî Ha-nife* (on cüz), *Kitâbü mâ inferede bihî ehlül'l-Medîne mine's-sünen* (on cüz), Mekkeli ve Horasanlılar'ın infirâd ettikle-ri hadislerle dair beşer cüzlük, Iraklılar'ın infirâd ettikleri hadislerle dair on cüzlük üç eseri, *Envâ'u'l-ülûm ve evşâfuhâ* (otuz cüz), *Fuşûlû's-sünen, Menâkıbü's-Şâfi'i, Şerâ'itu'l-ahbâr, et-Tenbîh 'ale't-temvîh* (hadis imamlarının Ebû Hanî-fe'ye yönelik tenkitleri). İbn Hibbân, ölü-münden önce bütün kitaplarını hadis medresesine ve dışarıdan gelecek had-is talebelerinin kalabilecekleri misa-firhane haline getirdiği "dârülilim" adıyla anılan Büst'teki evine vakfetmiş, bun-ların masraflarını karşılayacak vakıf ge-lirleri de bırakmıştır. Burada istinsah ça-lışmaları yapıldığı, kitapların korunması için bir vasî tayin ettiği ve eserlerin kü-tüphanenin dışına çıkarılmamasını şart koştuğu bilinmekte, fakat bir asır sonra onun kitaplarından geriye çok azının kal-dığı anlaşılmaktadır.

Muhallifleri İbn Hibbân'ın Karmatîler'e dair bir kitap yazarak Sâmanoğulları emîr-lerinden Ebû't-Tayyib el-Musabî'ye tak-dim ettiğini ve bu sayede Semerkant ka-dılığına getirildiğini iddia etmişlerse de onun eserlerinin zikredildiği listelerde böyle bir kitap yer almamaktadır. İbn Hib-bân'a nisbet edilen diğer bir eser de İs-tanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde ka-yıtlı bulunduğu (nr. 1910) ileri sürülen bir tefsir olup (a.g.e., I, 191) bu eserin, Ebû'l-Leys es-Semerkindî tefsirinin Zümer sû-resinden Nâs sûresine kadar olan kısmı-nın bir nüshasından ibaret olduğu tes-bit edilmiştir (Yaka, sy. I [1996], s. 151-152).

Muhammed Abdullah Ebû Suaylîk, *el-İmâmü'l-Hâfız Ebû Hâtim Muham-med b. Hibbân el-Büstî feylesüfi'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı çalışmasında (Dimaşk 1415/1995) onun *el-Müsnedü's-şahîh*'i-ni incelemiş, Mustafa Işık da *İbn Huzey-me Sahîh'i ve İbn Hibbân'ın Sahîh'i ile Mukayesesi* adıyla bir doktora çalış-ması yapmıştır (1998, Erciyes Üniversi-tesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Kayseri]). Adâb b. Mahmûd el-Hameş *Muhammed b. Hibbân el-Büstî ve menhecühû fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (1406, Câmiatü Ümmi'l-kurâ külliyyetü's-şerîa ed-dirâsâtü'l-ul-yâ eş-şer'iyye) ve Yüksel Çelik *İbn Hib-bân ve Hadis ilmindeki Yeri* (1993, Er-

ciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensti-tüsü) adlı birer yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hibbân, *Şahîhu İbn Hibbân* (nşr. Suayb el-Arnaût - Hüseyin Esed), Beyrut 1404/1984, İbn Balabân'ın girişi, s. 106; ayrıca bk. neşre-denlerin girişi, I, 10-46; a.mlf., *el-Mecrûhîn* (nşr. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Halep 1395-96/1975-76, neşredenin girişi, I, e-fa; ayrıca bk. I, 40, 58, 59, 192, 193, 197, 288, 306; II, 73, 209, 249; III, 64; a.mlf., *es-Şikâ't*, I, 1-2, 13; III, 63; a.mlf., *Meşâhîr*, s. 159; Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 204, 209, 210; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nşr. Abdurrahman Muhammed Osman), Medine 1386/1966, I, 182, 245; II, 237; Yâkût, *Mu'ce-mü'l-büldân*, I, 415-419; İbnü's-Salâh, *Tabakâ-tü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye* (nşr. Muhyiddin Ali Ne-cîb), Beyrut 1413/1992, I, 115-118; a.mlf., *'Ulû-mü'l-hadis*, Kahire 1326, s. 137; İbnü'l-Kiftî, *İn-bâhû'r-ruvât*, III, 122; Zehebî, *Tezkiretül'l-huf-fâz*, III, 920-924; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVI, 92-104; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 228, 274; III, 506-508; IV, 7, 8; Safedî, *el-Vâfi*, II, 317-318; Sübkî, *Tabakât*, III, 131-135; a.mlf., *Kâide fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Kahire 1398/1978, s. 31-32; İbn Kesir, *el-Bidâ-ye*, XI, 259; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, III, 159; V, 112-115; VI, 74; a.mlf., *el-Kavül'l-müsedded*, Haydarâbâd-Dekken 1319, s. 32-33, 38-39; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, Kahire 1307, s. 31, 32; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerîa*, I, 207; II, 131, 224; *Keşfü'z-zunûn*, I, 277, 437, 463, 521-522; II, 1003, 1075, 1087, 1096, 1162, 1400, 1407, 1888, 2013; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 44-45; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 273-274; a.mlf., "İbn Hibbân", *IA*, V/2, s. 753; Sezgin, *GAS*, I, 189-191; Muhammed Zâhid el-Keverî, *Ma-kâlât*, Kahire 1388/1968, s. 86; Muhammed Kürd Ali, *Künûzü'l-ecdâd*, Dimaşk 1404/1984, s. 148-151; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyân*, I/1, s. 164-169; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, II, 133-135; Es'ad Sâlim Kayyim, *'İlmü'tabakâtü'l-mu-haddişin*, Riyad 1415/1994, s. 160-164; Mu-hammed Abdullah Ebû Suaylîk, *el-İmâmü'l-Hâ-fız Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî*, Dimaşk 1415/1995, tür.yer.; Mehmet Ali Sön-mez, *İbn Hibbân ve Cerh - Tadil Metodu*, İstan-bul, ts. (Umrân yayınları), s. 3, 19, 29, 117-133; a.mlf., "İbn Hibbân ve Ona Nisbet Edilen Tef-sir", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Konya 1990, s. 93-104; İsmail Cerrahoğlu, "İbn Hibbân ve Tefsiri", *AÜİFD*, XIX (1973), s. 49-58; Nûrullah Kisâî, "İbn-i Hib-bân-ı Büstî: Tahşîlât, Seferhâ, Âşâr-ı 'İlmî ve Hîdemât-ı Âmûzeşi", *Tahkikat-ı İslâmî*, X/1-2, Tahrân 1374 hş., s. 69-81; Muhammed Accâc el-Hatib, "el-Hâfız el-İmâm Ebû Hâtim el-Büs-tî: Fakihen üşlûiyyen", *Mecelletü Külliyyeti'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-'Arabîyye*, sy. 10, Du-bâi 1415/1995, s. 11-55; Eyüp Yaka, "İbn Hib-bân ve Ona İzafe Edilen Tefsir", *Sakarya Üni-versitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Ada-pazarı 1996, s. 151-156; J. W. Fück, "İbn Hib-bân", *EP* (İng.), III, 799; Ali Refîi, "İbn Hibbân", *DMBİ*, III, 303-305; Beşşâr Avvâd Marûf, "İbn Hibbân", *Mevsû'atü'l-hadâreti'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 219-222.

